1940 - 1949

Ook bekend onder de benamingen:

centsprenten, oortjesprenten, kinderprenten, pestbladen, eenbladdrukken, heilingen, beeldekenspapier, mannekensbladen

en

duimsprenten ...

Maar wat is er in Nederland gepubliceerd over deze drukwerken? Met de komst van (DELPHER) is het mogelijk geworden om ruim 1 miljoen historische kranten, tijdschriften en boeken uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek op deze benamingen te onderzoeken.

Met dank aan Marty van Oortmerssen – Basart is dit onderzoek in 2017/2018 uitgevoerd met als resultaat een unieke bron voor zowel de professional als voor in de prentkunst geïnteresseerde.

Waar mogelijk zijn afbeeldingen aan de nieuwsartikelen toegevoegd uit de databank van het Rijksmuseum, Geheugen van Nederland, DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) en Historische Drukkerij Turnhout.

MUSEUM 'T OUDE SLOT

26-06-1940 De Telegraaf.

De Prenten van Jan de Wasscher. *Bontgekleurde houtsneden van 'n cent.* Vroeger, maar dat is al een heele tijd geleden, zoodat alleen de ouderen het zich zullen kunnen herinneren, liepen vele kinderen, zoodra ze 'n cent machtig geworden waren, op 'n drafje naar het een of andere snoepwinkeltje om daar een prent van Jan de Wasscher te koopen. 'n Prent van Jan de Wasscher was n.m. de verzamelnaam van een zeker soort kinderprenten, welke in klein-folio formaat in omloop gebracht werden en waarop men op grijsachtig papier 'n aantal kakelbont gekleurde, grove houtsneden te zien kreeg, die het leven van genoemden Jan – een pantoffelheld – in beeld brachten, of die de geschiedenis van Robinson Crusoë, Paul Jonas, Klein Duimpje en van vele andere personen, die in het kinderleven een rol spelen, illustreerden. De jeugd was indertijd – om nauwkeurig te zijn van het begin van de 17de eeuw af tot diep in de 19de – dol op die slordig in hel geel, groen, blauw, rood en bruin gekleurde houtsneden. De kinderen verzamelden ze, zooals ze het nu albumplaatjes doen, en bewaarden ze in beschilderde platte kistjes met een schuifdeksel, die aan den muur gehangen konden worden. Ze knipten de prenten ook uit zooals uit het volgende schoone versje blijkt:

Twintig prentjes om één oortje,
tien prentjes om een duit.
Dat's de pyne waard, zeid Doortje,
wel ik koop ze en knip ze uit.

De stamvader van dit eens roemruchte, doch thans van den aardbodem verdwenen geslacht der centsprenten, welke naast vermakelijke, ook onderrichtende en vrome onderwerpen figuurlijk voorstelden, is wonderlijk genoeg de houtsnede waarop het leven van Jan de Wasscher, dat naar het ons modernen toeschijnt in geen enkel opzicht voor kinderen geschikt is, aan de jeugd verhaald wordt. Het specimen waarvan wij hier een reproductie geven is al van zeer oude datum, doch het werd herhaaldelijk herdrukt. Het verhaalt de geschiedenis van den ongelukkigen pantoffelheld in kleuren en geuren: Dat leven vangt aan met een vrijage van het paar en zijn huwelijksinzegening. We zien Jan dan te laat thuis komen en, woedend geworden door haar verwijten, Griet te lijf gaan, waarna Griet Jan afrost, waarvan het gevolg is, dat Jan het opgeeft en als teeken van onderwerping aan het vrouwelijke gezag, zijn pantalon moet afstaan (het oude gezegde: " De vrouw heeft de broek aan", is het leidmotief van dit fraaie gebeuren). Na zijn nederlaag zit Jan aan het spinrokken en wiegt onderwijl het kindje. Op het laatste prentje trekt Griet hem aan zijn haren omdat hij de pannekoeken heeft laten aanbranden.

Hier, evenals op vele andere prenten, welke deze zelfde onstichtelijke geschiedenis verhalen, ontbreekt vreemd genoeg de voorstelling, waarop hij aan de waschtobbe staat, de bezigheid, waaraan hij zijn bijnaam dankt.

Prentnr.329
Kinderen, 't geene gy hier ziet, / Is het leven van Jan en Griet.
Uitgever Johan Noman, Zaltbommel 1806-1830. Omschrijving: blad met 8 voorstellingen uit het leven van Jan, een man die van zijn vrouw Griet, die de broek aan heeft, al het huishoudelijk werk moet doen. Een variant op zowel Jan de Wasser als op de strijd om de broek.
Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.
Houtsnede en tekst in boekdruk. Afmeting 394x314 mm.

12-11-1940 Rotterdamsch nieuwsblad
Kinderprenten. Uitgegeven door van Gorcum & Comp. N.V. Assen.
Er zijn weer twee nieuwe kinderprenten verschenen. De versjes zijn als bij de vorige platen van David Tomkins, de plaatjes van Gonda de Haan. Men kent deze uitgave zoo langzamerhand al wel en menigeen zal het toejuichen, dat er weer een paar van deze aantrekkelijke prenten zijn bijgekomen. Deze prenten, die een dubbeltje per stuk kosten, behooren de winkels uit te vliegen!

02-12-1940 Uitgave van de Volksche Werkgemeenschap.
Het ontstaan van den Duitschen Weinachtsmann. De Duitsche Weinachtsmann, zooals die thans algemeen optreedt, laat zijn ouderdomsbrieven teruggaan tot het jaar 1825… In 1847 was Herr Winter onder de teekenpen van Von Schwind reeds tot kerstman geworden. De Münchener Bilderbogen, een Duitsch variant van onze bekende kinderprenten en van de Vlaamsche mannekesbladen, verbreidden dit beeld in alle Duitsche landen…

Moritz von Schwind. "Herr Winter". Münchner Bilderbogen 1848. Eerste presentatie van de kerstman.

De Nederlandse versie

Prentnr. 1 Mijnheer Winter. Münchener platen.
Maker Moritz von Schwing / Goetz, Oostenrijk.
Uitgever K. Braun en Fr. Schneider. Drukker dr. C. Wolf & Sohn.
München 1848 - ca. 1920.
Omschrijving: Blad met 7 voorstellingen over hoe meneer Winter (personificatie van de winter) nergens welkom is.
Onder elke afbeelding een onderschrift.
Houtgravure; tekst in boekdruk. Afmeting 445x353 mm.

02-03-1941 Het Vaderland.

Oude Kinderprenten en Groote-menschenmoraal uit den ouden tijd.

Beschouw eens, Jonge jeugt, hoe hier
voor Uw geprent zijn op 't papier,
de meeste Uwer besigheden.
Zie hoe de kermis-troep, langs straat
bij 't vaan, den trommel roert en slaat,
en hoe zij voorttrekt in geleed'ren.

De tijd lijkt reeds lang achter ons te liggen, toen wij met een schoolprent, liefst gekleurd en van versjes als onderschriften bij de afbeeldingen voorzien, blij-toe naar huis holden, om de waardeering onzer prestaties door een goeden ouden meester aan huisgenooten en makkers te kunnen laten zien. Thans is op de lagere scholen en zelfs op vele fröbelscholen de "schoolprent" als vorm van "belooning" en "onderscheiding" uit den tijd, zooals er zooveel, voorheen behoorlijk voor de jeugd, uit den tijd is.
En toch, wat werd de ouderwetsche schoolprent evenals de "schoolbrief" nog tientallen jaren na het verlaten van de schoolbanken in eere gehouden en als een dierbaar kleinood uit de eerste schooljaren met zorg bewaard! Is het dan een wonder, dat wij thans eens iets wenschen te vertellen over die ten onrechte bij de huidige generatie in verval geraakte kinderprenten in het wintersche seizoen werden nageteekend, met kleuren "bijgewerkt", enz. en die er in zulk een groote verscheidenheid bestonden, dat zelfs de drukkerijen, uitgevers en boekhandelaren er een winstgevend object in vonden. Dus niet alleen ten dienste van de jeugd, doch ook als zakeijk object was de kinderprent eeuwen aaneen in huisgezin, school, boekwinkel en drukkerij een welkome verschijning.
De *gedrukte* kinderprent ontstond uit *geschreven* gelegenheidsgedichten, die de kinderen met verjaardagen, kerkelijke feestdagen enz. volgens een bepaald model van den meester aan hun ouders en verwanten moesten schrijven. De onderwijzer-schrijfmeester voorzag deze afschriften van allerlei grillige figuren langs de rand, teekende er "kop" en "staart" op en met deze ornamenten waren de kinderen uit de 16de-18de eeuw niet minder blij dan wij met onze 2-cents gekleurde school-prenten. Trouwens nog in de 19de eeuw bestond deze gewoonte van Nieuwjaars- en verjaarsbrieven, door de kinderen te schrijven met een van tevoren vastgestelden tekst binnen het raam van een gedrukten rand-ornamentiek. Het schrijven van zulke "brieven", meestal in dichtvorm, vond zijn oorsprong in de Middeleeuwsche gewoonte, toen aan de jeugd was toegestaan om met zg. Bisschops-, paasch- en kermisbrieven aan de geestelijken fooien te vragen, ten einde feest te kunnen vieren, het bisschops-, Paasch- en kermisgeld. Het spreekt vanzelf, dat met de Hervorming dit gebruik sterk werd tegengegaan. Ter vervanging werden nu gedrukte prenten in den handel gebracht om uit te deelen in school en huisgezin, eerst grove houtsneden op heel gewoon papier, ten deele bijbelsche voorstellingen, ook tafereelen uit het huiselijk en maatschappelijk leven, zelfs in rebus-vorm, helden uit de volkssagen, sprookjes e.d.

Voor sommige genres werd wel eens een betere papiersoort, uitgekozen, versierd met prachtige, soms meesterlijk gegraveerde bloem-randen of de een of andere grappige voorstelling, om te dienen als buitengewoon geschenk voor de jeugd, als deze zich op bijzondere wijze had onderscheiden. Zoo ontstonden achtereenvolgens verschillende kinderprenten: de bijbesche prent, de historieprent, de zg. Salsburgers uit de 18de eeuw, de prenten over natuurlijke historie, de kleurprenten met allerlei, welke zich tot diep in de 19de eeuw hebben gehandhaafd, meest houtsneden naar de 16de eeuwsche modellen. Als men de afbeeldingen zoowel als de daarbij behoorende onderschriften met een enkelen blik overziet, zal men al spoedig opmerken, dat ook op dit terrein naar de huidige paedagogische begrippen vaak weinig kinderlijks werd aangeboden, even weinig als in de destijds gebruikte lees- en leerboeken.

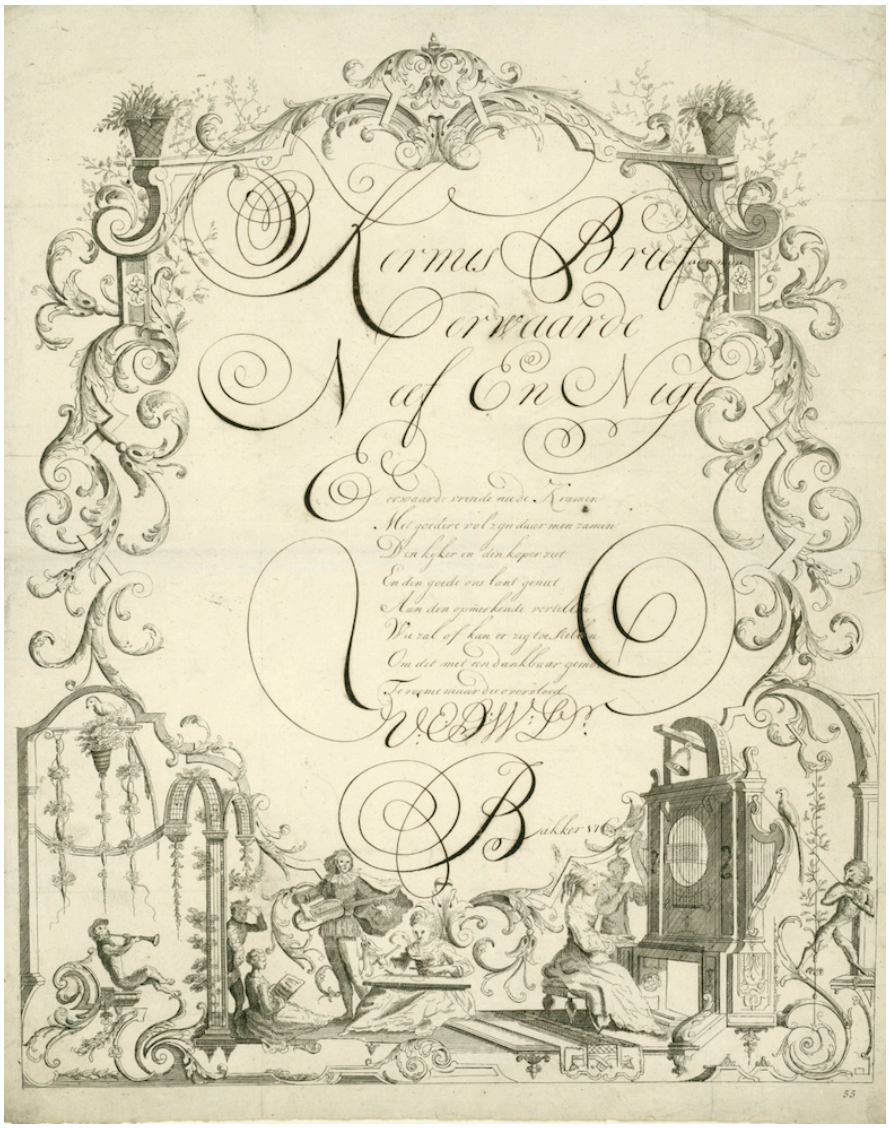

Prentnr. 55 Wensbrief met muzikanten, Nederland 1763.
Omschrijving: Wensbrief met beschreven cartouche binnen een decoratief kader met voorstellingen van muzikanten. Handgeschreven bericht in kalligrafie (kermisbrief) door Bakker aan een neef en nicht.
Ets. Afmeting 417x328 mm.

Dat geldt eveneens van de bijbelsche prenten, voorzien van voor de jeugd onbegrijpelijke bijbelteksten. Uitzonderingen waren wel de voorstel-lingen van Oudtestamentische figuren als Abraham, Jozef, Simson, Elia enz., doch de figuren waren al te vaak ontleend aan antieke prentenbijbels en kronieken met houtsneden en versjes of rijmpjes.

Prentnr. 295 Bybelsche zinnebeelden uit het Oude Testament. Uitgever Johan Noman, Zaltbommel 1806-1830.
Omschrijving: Blad met 9 voorstellingen van verhalen uit het Oude Testament, zoals de dood van Simson en Jona die op het droge wordt geworpen. Onder elke afbeelding een tweeregelig vers. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 400x318 mm.

Ik ben Joseph gewis en waar
Komt hier en kust mij allegaar.

(Men denke hierbij aan het verhaal van Jozef en zijn broeders, toen zij hem in Egypte bezochten.)

Als Abzolom deed zijn vader zwerven,
moest hij door 't zwaard van Joab sterven.
Azahel wordt gedood door Abners strijb're hand.
Hij blaast het leven uit, de sterkste van het land.
Godvrugte Judith doet een daad,
die boven 't peil der vrouwen gaat.

Was dit laatste niet bepaald een compliment voor de zeden dier dagen, het was bovendien zoo onkinderlijk en onkiesch mogelijk, dus als onpaedagogisch te veroordeelen, evenals hetgeen onder het prentje van de ontmoeting van Maria en Elizabeth, ontleend aan het bekende bijbelverhaal in het Nieuwe Testament, stond:

Zijt welkom, Moeder van den Heer.
Mijn vreugt getuigt van dezen eer.

Een zeer bijzonder specimen van het genre historieprenten is de Salzburger prent. Men zal zich wel herinneren, dat de aartsbisschop, graaf Firmian in het Salzburgsche omstreeks 1729 een geweldadige bekeering van de Evangelischen had beproefd. Doch hun oudsten zwoeren in het z.g. Zoutverbond onkreukbare trouw aan hun geloof. Dat zoutverbond werd hun echter door de tegenpartij als een poging tot samenzwering en oproer aangerekend en toen volgde in weerwil van de tusschenkomst van enkele Protestantsche vorsten een voor de 18de eeuw ongekend hevige vervolging der Evangalischen. Zij werden met onmenschelijke hardheid in den strengen winter van 1731 verdreven van huis en hof, tengevolge waarvan ongeveer 20.000 hunner een gastvrij onthaal vonden in Pruisisch Lithauen, honderden ook hier te lande, vooral in Zeeuwsch-Vlaanderen, een nieuw vaderland zochten en verkregen en anderen uitweken naar Noord-Amerika. Op deze gebeurtenis nu slaat de kinderprent met opschrift "Verdrijving van de Salzburgers", door Ysaac Greve gegraveerd, over 16 prentjes verdeeld en voorzien van even zoovele toepasselijke versjes als onder-schriften... Wij kunnen ze hier niet alle zestien opsommen, doch noemen nog slechts een enkele, bijv. het tiende, de voorstelling van den gedwongen uittocht:

Men reysde met vrouw en kinderen seer welgemoet,
geleyk als men in trieumpht of seegenpraal doet.

En dan de aankomst in Pruisen:

Door Gods goetheyt sijn wy als in Canaän gekomen.
Daar hebben wy Godts naam bezitting genomen.
Daar sullen wy neevens ons arbeyt den Heere prysen,
Hem lof en dank tot grootmaking zijn naams bewijsen.

TER GEDAGTENISSE EN LOF,

Der Evangelische om de Godtsdienst verdrevene

SALTZBURGERS.

SAltzburgers u zy Lof, dat gy zoo'n groot verdriet,
Verdrukking, ballingschap, hebt liever aangenomen,
Als 't vette van der aard te hebben, sonder schromen,
En blyven leven onder 't Antichrist gebiet.

Gy liet liever uw vee, uw haven en gebouw,
Dan waar Geloof, Godtsdienst, in Papery verkeeren,
Als Aflaat, Biegt en Mis, en brood als Godt te eeren,
Op Vagevuur of Heilig te stellen uw betrouw.

Uw zielen walgde van de Antichristen Leer,
Daarom verliet gy dien, en zogt een beeter leven,
Hebt alle Papery en Bygeloof verdreven,
Om in opregtigheid te dienen Godt den Heer.

g'Ontzag geen druk nog smart, nog andere overlast,
Van in gevangenis aan hand en voet geslooten,
En honger, dorst en kouw, verdryven, slagen, stooten
Te lyden om Godts Naam, 't welk een waar Christen past.

Weg dan geschoore hoop, weg Antichrist gebroet,
Want uwen tyranny heeft op Godts volk geen kragten,
Zy willen liever dan van ongemak verlmagren,
Als by uw Afgodtsdienst te hebben overvloet.

Voor dees verloffing dank en prys de Heer verbleid,
Wilt dan te zamen op den waare Hoeksteen bouwen,
En stelt op zyn verdienst alleenig uw betrouwen,
Dan schenkt de Heer u uit gena de Zaligheid.

OP DE ZILVERE
GEDENK-PENNING,

Wegens de Uittogt der Evangelise Saltzburgers.

Door MARTINUS HOLTZHEY te Amsteldam gemaakt.

Op de voorzyde:

WIe om de Godtsdienst word verdreven,
En Huis en Erf verlaten moet,
En nauw tot noodrust van dit leven
Met Brood en Water werd gevoet,
En in Geloove zal volherden,
Die strydt gewis den goeden strydt,
En zal eens overwinnaar werden,
En schoon gy door vervolging lydt,
Vertrouwt nog Paap, nog Kruis, nog Heilig,
Betrouwt op Godt, zo zyt gy veilig.

Op de andere zyde:

WEl talig zyt gy, die op aarden,
Om Christus werd vervolgt, versmaad,
En houd zyn dierbaar Woord in waarden,
En schoon de menschen alle quaad
Met schyn van waarheid van u liegen,
Zyt vrolyk en in Godt verblyd.
Godt laat zig door geen tong bedriegen.
Hy zal 't Geloof en zuivre deugd
Der zulken in den hemel loonen,
En met zyn Heerlykheid bekroonen.

OP DE ZILVERE
GEDENKPENNING,

Ter Gedagtenisse dat de Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden, agthondert om de Godtsdienst verdreevene Saltzburgers, in bescherming hebben aangenomen.

Door MARTINUS HOLTZHEY, te Amsteldam met Privilegie van Haar Ed: Groot Mog: de Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland gemaakt.

Op de voorzyde:

DUs praalt de Maagd der zeve Staaten,
Die door d'Oranje Eendragts band
Verknogt zyn, en de wreetheid haaten
Der Antichrist, en Dwingeland.
Dorst Romen om een Kerkvoogd vragen
Voor hun vervloekten afgods kerk,
Zy heeft het moedig afgeslagen,
En doemt voor eeuwig tuik en werk.
Laat Romen op haar Dagon brullen,
Hy zal voor d'Arke Godts nedrvallen.

Op de andere zyde:

DUs praalt de Maagd der vrye Landen,
De toevlugt van 't verdrukte volk,
Dat zy opregt van hart en handen
Ontfangt, en met haar Schild en Dolk
Beschermt, voor wreede kerk-tiranneu.
Zy biedt hun Geld en Vryheid aan,
Laat vry de het haar magt inspannen,
Godt zal de Waarheid doen bestaan,
Terwyl de Godtsdienst opgetogen,
Godt dankt, en steunt op Godts vermogen.

Salzburgse emigranten in Nederland, 1732-1733.
Ter Gedagtenisse en Lof, Der Evangelische om de Godtsdienst verdrevene.
Uitgever Isaac Greve, Amsterdam 1733..
Omschrijving: Blad met bovenaan zestien voorstellingen van de Salzburgse emigranten: de vervolging van deze lutherse Salzburgers in hun eigen land, hun gedwongen vertrek en de opname van deze vluchtelingen in Nederland in de jaren 1732-1733. Op het blad onder de plaat een vers en de beschrijving van twee zilveren penningen op de verdreven Salzburgers met verzen.
Ets met tekst in boekdruk. Afmeting 445x328 mm.

Vooral de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heeft er in de eerste jaren van haar bestaan voor gezorgd, dat ook de kinderprent beter dienstbaar werd gemaakt aan de versterking van het nationaal besef bij de jeugd door met behulp van dit middel kennis van de heldendaden van een wakker voorgeslacht en van de onverwoestbare energie onzer voorouders bij te brengen. Dat was in het laatst der 18de eeuw dan ook wel noodig, toen zoovele Nederlanders alle heil van Frankrijk verwachtten. Maar daarnaast bracht hetzelfde "Nut" kinderprenten uit "het bezielde Rijk der Natuur" in omloop: menschenrassen, wilde dieren, huisdieren, vee, visschen, vogels, reptielen, enz. alles met opschriften in plaats van onderschriften en behoorlijk in kinderlijken trant. Ook dit laatste was een groote verbetering en particuliere uitgevers, als de heeren Noorduyn van Gorkum en Kannwet van Amsterdam volgden dat goede voorbeeld. Vooral de z.g. dierenprenten zijn vele decennia aaneen zeer in trek geweest, zoowel bij jong als bij oud. De houtsneden werden beter of vervangen door staalgravures en litho's; de onder- en opschriften hadden niet zelden een godsdienstig of een zedelijke strekking:

Dees Dieren toonen zich als leevend voor uwe oogen.
Elk soort naar zynen aart, beschikking en vermogen.
Opdat ge, ô Kleene Jeugd! Leer'kennen, dat Uw' Staat
als Mensch, het nuttigst Dier nog ver te boven gaat.

Prentnr.48 Deez' dieren, toonen zich als leevend voor uwe oogen. Uitgever Erven van de Wed. C. Stichter, Amsterdam 1775- 1813. Omschrijving: Centsprent met 4x2 houtsneden met afbeeldingen van: konijn,varken, paard, schaap, bok, koe, hond en kat. Bevat tweeregelige rijmende onderschriften. Afmeting 41x33 cm.

Dat de kortswijl, wil men anders, de nuchtere en humoristische zin onze vaderen, ook hier niet achterwege bleef, leeren echter onderschriften als de volgende, bijv. onder den rog:

De Roch is zoet van vis, maar lelijk om te aanschouwen.
Met Boter en Mostaert gegeten, valt zwaar om te verdouwen.

Op dezelfde prent komen de zingende vogels voor, waaronder de teekenaar of uitgever ook den papegaai rekent (!), en de kanarie met dit onderschrift:

Ik heet een Canarie na den Eylanden koen.
Daar ik vandaan komd, men houdt my om te zingen.
In de kouw, of vlieg daar ik veeltijds jongen broen,
Hetwelk hier d'Lands vogelen niet doen.
Alzoo men bevond by Experientie
Ook leer ik fluyten, na myns meesters intentie.

De vogels in 't woudt
Die zingen zeer stout:
Om dat zy zingen met playsier Daarom staan de vogels hier.

Uitgever De erven de weduwe J. Ratelband en J. Bouwer. Amsterdam ca.1782 – ca. 1793. Omschrijving: Blad met voorstellingen van vogels: een papegaai, een nachtegaal, een winterkoninkje en een kanarie, zittend op een bloeiende tak.Onder elke afbeelding een zesregelig vers. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 420x308 mm.

Het geheel is tevens een niet onverdienstelijke persiflage op het gedoe in de groote-menschenwereld, waarvan er ook velen fluiten "naar huns meesters intentie", nu en voorheen. Geestig is ook de afbeelding van den knaap met het uitgehaalde vogelnestje, overigens een laakbare daad:

Doen ik dit nesken vond, ik hebbet uytgenomen
Ik dogt die 't vindt, die 't heeft; daar mogt een ander komen.

Zoo doen ook veel groote menschen tot eigen schande en tot anderer schade. Aldus leeren de ouderwetsche kinderprenten veel en velerlei, vooral dat er dikwijls een groote afstand is tusschen het geesteswerk van kind en volwassenen.

A. Hallems.

26-07 1941 Bataviaansch nieuwsblad.

Oortjes en Neuzen-prenten. Een oortjesprent is zoo genoemd, omdat zij een oortje kostte. Veelal kon men ook een halve prent koopen, die kostte dan een half-oortje. (Een oortje van een kwart stuiver, oftewel twee van een kwart stuiver, oftewel twee duiten). Men kon ook een halve prent koopen, omdat de prent bestond uit een serie blokprentjes, b.v. een serie van vier, van zes en van twaalf. De prenten werden in hout gesneden en in zwart afgedrukt op een vaststaand papierformaat. Met een paar fiksche klodders blauw en rood werden de prentjs dan wat opgefleurd: wat schots en scheef over het beeld heen. Omdat de prenten zoo goedkoop mogelijk gemaakt moesten worden, noodzaakte dit den teekenaarbloksnijder tot de simpelste vormgeving, hetgeen soms tot een fraaie, essentieele expressiviteit leidde. Elk blokprentje was voorzien van een rijmpje of spreuk. De blokprentjes met de rijmpjes vomden meestal géén vervolgverhaal (vandaar dat men ook een halve oortje-prent koopen kon), hun onderling verband bestond hoofdzakelijk hierin, dat zij slechts variaties waren van hetzelfde thema.

De oorsprong der oortjesprenten gaat terug tot in de 15de eeuw: het zijn verbasterde afstammelingen van de volksprenten, die ruw, uit de handgekleurde "één bladdrukken", die veelal in jaren van calamiteiten, pest of hongersnood, werden uitgegeven, vandaar dat die 15de-eeuwsche prenten ook "pestbladen" genoemd worden.

Oortjes- en neuzenprenten stammen derhalve van pestbladen af. Maar een neuzenprent heet niet zoo, omdat zij een neus kostte (een neus is nooit geld geweest, al heeft menige neus dan ook veel geld gekost; een jeneverneus b.v. of de neus van iemand, die zich bij den neus heeft laten nemen). Neen, een neuzenprent kostte gewoon een oortje. Iemand die zijn laatste oortje versnoept had, moest het dus verder zonder neuzenprent zien te stellen, hetzij dan dat hij kans zag op de pof te koopen.

Hier hebt gij afgebeeld en uitgedrukt naar 't leeven
Vast meerderkoddigheid als ons Ovide beschreven
Heeft in zijn geestig boek de Metaphosis
En koopt dan deze prent, in het land geen raarder is.

Aldus een breedsprakerig kreupelrijm, waarmede een laat 17de eeuwsche oortjesprent zichzelve aanprijst.

Op een 18e eeuwsche oortjesprent vinden we onder de blokprentjes de volgende rijmpjes:

Dit is een rechte Jan Hen
Zo ik hem ter deege ken.

Halfwasse Braassem zegt:
Half jongen en half knecht.

Uijlskuijken op de Beezem rijd
Andere vogels tot een spijt.

… De blokprentjes stellen hier diermensch combinaties voor, Middeleeuwsche motieven dus nog: Jan Hen is natuurlijk een kereltje met een kippekop; Halfwasse Braassem is er een met een visschenkop; Uijlskuijken met den kop van een uil. Er zijn ook prenten die iets dieper grijpen en commentaar leveren op de zeden en de mode.

Die heden geen ballonhoed draagt
Wordt als een dommen uil beklaagd.

De neuzenprenten zijn zoo genoemd omdat zij parodieën leveren op neuzen; er zijn neuzen als sponsen, torens, bieten, rotsen, kalebassen, kanonnen; er zijn gehaakte, gekrulde, gespleten neuzen. Één neuzenprent begint aldus: Hier heb je twaalf paar neuzen / als reuzen.
En een ander:

Prent nr. 203 't Is alles wat gy ziet in deeze prent, ô jeugd!
By u, die zekerlyk u zelf daarin verheugt.
Alleen om 't neuzenstel belagchelyk te maaken,
Vervrolyk dan uw geest met deeze raare snaaken.

Johan Noman, Zaltbommel 1806 – 1830.
Omschrijving: Blad met afbeeldingen van figuren met grote en misvormde neuzen. Onder elke afbeelding een vierregelig vers.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 410x319 mm.

De oortjes- en neuzenprenten vormden een heele flauwe afschaduwing van den Breugheliaanschen geest, maar een hele flauwe dan!

01-05-1941 Hamer: uitgave van de Volksche Werkgemeenschap.
…En waar komen de kindertjes vandaan? …kinderprenten van Jan Rinke (1910-1920), met als opschrift:

Jan de Wasscher die zal trouwen,
maar ik vrees het zal hem rouwen.

Hier hebt ge het leven en bedrijf
Van Jan de Wasscher en zijn wijf.

In vierentwintig prentjes, waaronder telkens een tweeregelig rijmpje wordt ons dat heele leven voor oogen gesteld. Het begint natuurlijk met de trouwpartij.

Een tijdje later is het reeds zo ver, dat

Jan en Griet bijde kloek,
ruijlen Broek en Schorteldoek.

Nadat ons nog is vertoond, hoe Jan eten kookt, opschept, borden omwascht, de straat schrobt, aan de waschtobbe moet staan, en als belooning door zijn Griet flink afgedroscht wordt, beleven wij gezinsuitbreiding.
En dan zien we hen samen in een schuitje op het IJ.(De Amsterdammers kwamen n.l. allemaal uit de "Volewijk". Deze Volewijk, oorspronkelijk Vogelwijk, moet men zoeken aan den overkant van het IJ, waar vroeger vrij groote moerassen en poelen waren, die altijd iets geheimzinnigs hadden voor de bewoners der stad.)

Jan en Griet die twee gelijk
Varen naar de Volenwijk.

Het volgende tafereel vertoont ons Jan(!), met de bakermuts op, in het kraambed (wederom een vaker voorkomende voorstelling), terwijl daarna Jan zijn kleine pap laat happen.

Alles neemt tenslotte een gunstige wending en tot slot lezen wij, dat Jan en Griet

Disputeeren
Wat men het kind zal laten leeren.

01-12-1941 Uitgave voor de Volksche Werkgemeenschap.

Volksprenten in Nederand en Duitschland.

In Hamburg heetten de oude volksprenten, die op de markten voor een pfennig te koop waren: "Hilligen". De Vlaming noemde ze "Zantjesblaas". Beide namen wijzen erop, dat de gangbare prenten van de heilige- of bidprentjes afgeleid zijn, die men met verjaardagen en naamdagen, evenals met oudejaar of ook bij andere gelegenheden als aandenken gaf, of als geluksteeken in den deksel van een kist plakte. In de oude tijden werden de bidprentjes (het eerst waarschijnlijk in nonnenkloosters), met de hand geteekend en gekleurd, sedert het einde van de 15e eeuw werden ze gedrukt en door de zogenaamde briefteekenaars met schelle kleuren, veelal zeer grof beschilderd. Zij vormen het uitgangspunt van de geheele latere religieuze graphiek, evenals van de goedkoope volksprentjes met verklarenden tekst, waarvoor o.a. Sebastian Brant en Hans Sachs talrijke spreuken gemaakt hebben. De 16e eeuw brengt een bloeiperiode van deze massakunst, die gelukkig in den Züricher burger en kannunnik Johann Jakob Wick een ijverig verzamelaar gevonden heeft. De verzameling prenten en vlugschriften, die hij toen bijeen bracht, worden als "Wickiana" in de stadsbibliotheek te Zürich bewaard. In de 17e eeuw gaan de wegen van de "edele" kopergravure en de eigenlijke volksprenten, waarvoor de houtsnede zich handhaaft, uiteen. Dikwijls laat men nu ook in Nederland de oude voorstellingswijze op een enkele groote prent varen en vervangt die door een reeks van losse naast elkaar geplaatste prentjes. Tot het strafrechtelijk gebied behooren de tallooze martelingen waaraan misdadigers van wie men veelal meende, dat zij het met den duivel hielden, werden blootgesteld, zooals: terechtstellingen, radbraken, op een paal spietsen, vierendeelen, door paarden uit elkaar laten trekken, enz. die vervolgens aanleiding gaven tot een op gruwelijke wijze geïllustreerde vertelling van onder duivelschen invloed bedreven misdaden, vaak met vervolgen. Men kan die voor een deel op één lijn stellen met de moordtafreelen der rondtrekkende straatzangers, die een geschilderd verslag van een moord lieten zien en den tekst daarbij voorzongen en verkochten. Een bijzonder interessant hoofdstuk vormt de weerzijdsche laster der Protestanten en Katholieken, die juist in dezen vorm tot een machtig politiek-religieus strijmiddel werd, gelijk de bekende bladen "Papstesels" of "Münchkalbs" van Dr. Martin Luther. Onder de oudere voorstellingen van krijgsbedrijven genieten de door Turken bedreven gruwelen en belegeringen de voorkeur. Tot de oudste motieven, die de renaissance en het humanisme weer in zwang komen, behoort b.v. de oorlog van de Ratten tegen de Katten (een variant op den kikvorschen-muizen-oorlog). Tot in de verre klassieke oudheid terug reikt ook het motief van de "Trappen des levens", in 1474 werden die als prentjes van Martien Flach te Bazel gedrukt. De genoemde motieven kan men ten deele door de eeuwen heen volgen, maar ook komen er van tijd tot tijd nieuwe bij, door handige uitgevers ergens opgedoken. In Nederland krijgen we in de 17e eeuw de kermisscènes, tegelijkertijd komt de Volksscherts van den molen waarin de oude vrouwen weer jong gemalen worden, uit Duitschland eerst naar Engeland en vandaar iets later naar West-Europa.

Tot dezelfde kleinburgerlijke gedachtenwereld behoort ook de boom, waaruit de meisjes de jonge mannen, en deze de meisjes plukken. Beide motieven behooren tot de meest onder het volk gangbare bladen van de uitgeverij Gustav Kühn in Neuruppin, een naam, waarmede tegen het einde van de 19e eeuw elk Berlijnsch kind vertrouwd was.

"Das merkwürdige Jahr 1848". Het drukkerijbedrijf Kühn begeleidde de revolutionaire evenementen in Duitsland met een serie van bijna 100 nummers.

In de 18e eeuw kwamen, gelijk reeds vermeld, de moraliseerende platen op paedagogisch gebied hierbij. De voorloopers daarvan zijn de boemanfiguren uit de 17e eeuw.

Hans Hinderfür komt de stoute kinderen halen.

Butzenbrecht eveneens op zoek naar ondeugende knapen en meisjes.

De Kindervreter, een houtsnede uit de 17e-18e eeuw uit de verzameling van Gustav Freytag.

Tot de algemeen Europeesche motieven behoort o.a. de Verkeerde Wereld, waarvan de tekst op een spotprentje uit de 17e eeuw voor kinderen begint:

Een dorp eens in een boer zat,
Die gaarne lepels met melk at.
Vier karren spant hij voor zijn paard,
Zijn keuken stond midden in den haard.

Ook luilekkerland (in den Nederlanden reeds door Pieter Breughel uitgebeeld) is een alom verbreid motief; verder het herbergmotief: Crediet is dood!

Van de literaire figuren, die telkens op de volksprentjes terug keeren, kan men uit den lateren tijd b.v. op Robinson Crusoë wijzen, die ook in het zeevarende Nederland zeer populair was…

Prentnr. 136
Geschiedenis van Robinson-Crusoé / Histoire de Robinson-Crusoé.
Uitgever Brepols & Dierckx zoon, Turnhout.
1833-1911.
Omschrijving: Blad met afbeeldingen uit het verhaal van Robinson Crusoe die strandt op een eiland. Onder elke afbeelding een onderschrift in het Nederlands en in het Frans.
Kleurenlithografie.
Afmeting 372x315 mm.

De soldatenprentjes beleefden eindelijk na de invoering van den algemeenen dienstplicht een grooten opbloei. De reservist liet zich ter herinnering aan zijn diensttijd “uitschilderen” in groot tenue, omgeven door trofeeën, zegegodinnen enz. onder invloed van deze schilders kregen de soldatenprenten een zeker stram karakter; door hun keurige opstelling en eenheid van beweging werden het graphische werkjes van bijzondere bekoring.

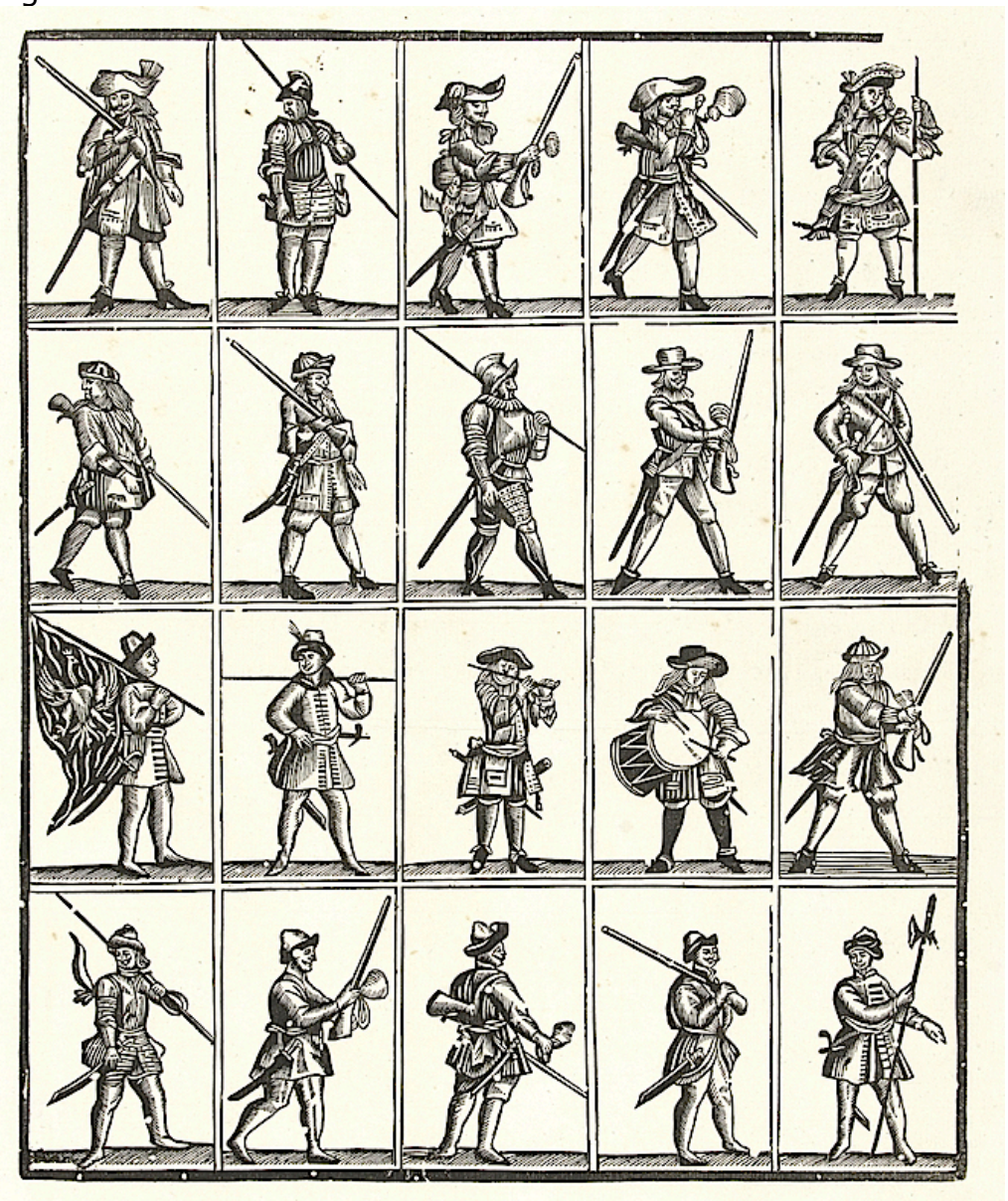

Soldaten. Drukker Van der Haegen, Gent.
Prentmaker Zuidelijke Nederlanden 1700-1725 en/of 1860-1865.
Omschrijving: Blad met 20 voorstellingen van (Duitse?) militairen, voetvolk.Hoursnede. Afmeting 447x363 mm.

De ofieele kunsthistorici hebben aan deze platen en prenten niet veel aandacht geschonken. Pas met de groeiende belangstelling voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de figuren uit de wereld der volksverbeelding, hebben zij in de kultuurhistorie de plaats gekregen die hen toekomt. Dr. Oswald Ad. Erich.

06-12-1941 Het volk.

Sint Nicolaas in de volkskunst … Sint Nicolaas is over het algemeen betrekkelijk weinig uitgebeeld. Dit lot deelt hij trouwens met andere volksheiligen, o.a. met den in ons land toch zo populairen Sint Maarten. Wij vinden sporen van de verering, die den kinderheilige genoot, vooral op kinderprenten en in kinderliederen, maar daar dan ook overvloedig… Men vindt hem vaak op de oude kinderprenten, mannekensbladen, in Vlaanderen of centsprenten in de Noordelijke Nederlanden… In de 19e eeuw had men voorkeur voor een reeks van twaalf taferelen, waarin onze Heilige in verschillende functies werd voorgesteld de deugd belonend met geschenken, de boosheid straffend met de traditionele gard.
Bij al deze prenten behoorde een 48 regelig bijschrift. Vooral de Erven Stichter te Amsterdam en het huis Brepols te Turnhout waren de uitgevers. Van Heurck en Boekenoogen meenden dat de Sint-Nicolaasprenten van Noordnederlandse oorsprong waren, hoewel ze vooral door Brepols in Turnhout in de handel werden gebracht. Hiervoor pleit o.a. de vermelding van Sint Nicolaas' patroonschap over Amsterdam in de bijschriften…

"Sint Nicolaas te paard gezeten,
laat alle goede kinderen weten
Dat hij, als in het vorig jaar,
Prezentjes heeft en lekkers klaar."

Prentnr. 144
Leven van sint Nicolaas / Vie de saint Nicolas.
Uitgever Philippus Jacobus Brepols, Turnhout 1800-1833.
Omschrijving: Blad met 12 voorstellingen van het feest van Sint Nicolaas. Onder elke afbeeldingen een vierregelig vers in het Nederlands en een tweeregelig vers in het Frans. Kleurenlithografie in geel, blauw en rood; tekst in boekdruk.
Afmeting 379x315 mm.

25-06-1943 De Telegraaf.
Vermakelijke expositie – In het Panorama Mesdag te Den Haag heeft het Haagsche Gemeentemuseum een tentoonstelling ingericht, die tegelijk leerrijk en amusant is… Maar het instructiefst – en toch ook vermakelijkst - zijn de prentenboeken en de centsprenten. Van de laatste is er een, die ten gerieve en tot stichting van "het Kind!" spot met de incroyables van het Directoire in Frankrijk.

Laat ons dat incroyable leven
Een schets van 's menschen dwaasheid geven.

En onder een van slordig met de hand gekleurde prentjes heet het in affreus Hollandsch:

Jan Aandacht lukt hier wis in 't incroyable spel
Wen hij de kaarten kent door zijnen meëgezel.

Zijn "meëgezel" begluurt nl. het spel van zijn tegenstander. Zonderlinge lectuur voor kinderen…

Prentnr. 173
Laat ons dat incroijable leven, een schets van 's menschen dwaasheid, geven.
Uitgever: Glenisson en van Genechten of Glennison en Zonen, Turnhout 1833-1900.
Omschrijving:
Centsprent met 4 x 2 omkaderde houtsneden met afbeeldingen over diverse incroijabele mensen: een jager die een compliment maakt aan een haas; een fluitspeler met dansende poppen; een paar waarvan de man zijn schoenen laat poetsen; een paar in een koets met paard; een ruiter met een incroijbele knol; een incroijabele twist; een heer die van Parijs komt; een stel kaartspelers. Met tweeregelige rijmende onderschriften. Sjabloonkeuring. Afmeting 40x32 cm.

14-07-1945 Het Vrije Volk.
Openluchtmuseum bijna geheel vernield. Twee van de drie gebouwen liggen in puin, het derde is beschadigd… De verzameling volksprenten werd over de vloer gegooid en vertrapt…

20-12-1947 Het Vrije Volk.
Geschiedenis zonder jaartallen! Een alleraardigste tentoonstelling is Vrijdagavond door de directeur van de gemeente-bibliotheek, dr. Kosmann, in "Ons Huis" aan de Gouverne-straat geopend: "De Volksprent". Hier kan men, dank zij het initiatief van "Groep R" en het vernuft van de inrichter, Wally Elenbaas een heel plezierig geschiedenislesje in zich opnemen en bovendien nog genieten van een tweetal bijzonder mooie "wiegedrukken", prenten, die uit de allervroegste kinderjaren van de druk-kunst stammen (1440). Uit deze wiegedrukken hebben zich zowel de eigenlijke typografische kunst als de volksprenten ontwikkeld, aan welke laatste soort deze expositie is gewijd. Wij schreven over een geschiedenislesje, dat van deze prenten, houtsneden en een enkele steendruk, te leeren valt. Het is geen lesje met jaartallen en veldslagen, oorlogen en vredesverdragen. Eerder is het een genoeglijk babbeltje over het gedachtenleven van onze voor-ouders. Zo vind je er een nieuw prentkundig A.B.C., voor lieve kinderen, met toegepaste versjes, waarbij onder de A een vlooiende aap, met als onderschrift:

Afdruk uit één van de wiegendrukken van Perigrinus van Barmentloo, boekdrukker uit Hasselt 1480-1490. Het wapen aan de rechterkant is het stadswapen van Hasselt, Overijssel.

Hoe aardig de aap zich soms ook weert,
men ziet dat hij verstand ontbeert.

Prentnr. 56
Nieuw prentkundig ABC voor lieve kinderen, met toepasselyke versjes. Prentmaker JZ, Uitgever Glenisson & Zonen. Turnhout 1856-1900. Omschrijving: Blad met afbeeldingen van de letters van het alfabet (A-M) geïllustreerd met voorwerpen, dieren, gebouwen en figuren waarvan de woorden met de betreffende letter beginnen. Het onderschrift is in het Nederlands. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 315x394 mm.

“Seer plaisant ende vermaekelijk om te lezen” zijn de lotgevallen van “Jan de Wasser”, een Jan Hen in ouderwetse uitvoering.
Oude gezelschapsspelen zijn er ook, het “Stoombootspel” bijvoorbeeld, betrekking hebbend op het varen met de raderboot van Rotterdam naar Dordt. Kortom, het is alsof ge een kijkje kunt nemen in een huis van een eeuw, of twee eeuwen, terug.

Het stoomboots spel.
Prentmaker Aron Hijman Binger. Uitgever Hendrik Moolenyzer, Amsterdam 1831-1842. Omschrijving: Bordspel met vakjes genummerd van 2 tot en met 60. Boven een voorstelling van een stoomboot genaamd Mercurius. De boot vaart op en neer tussen Amsterdam en Zaandam. In verschillende vakjes afbeeldingen van voorwerpen, gebouwen en figuren. Houtsnede gekleurd in bruin, rood, geel, groen en blauw.Afmeting 535x446 mm.

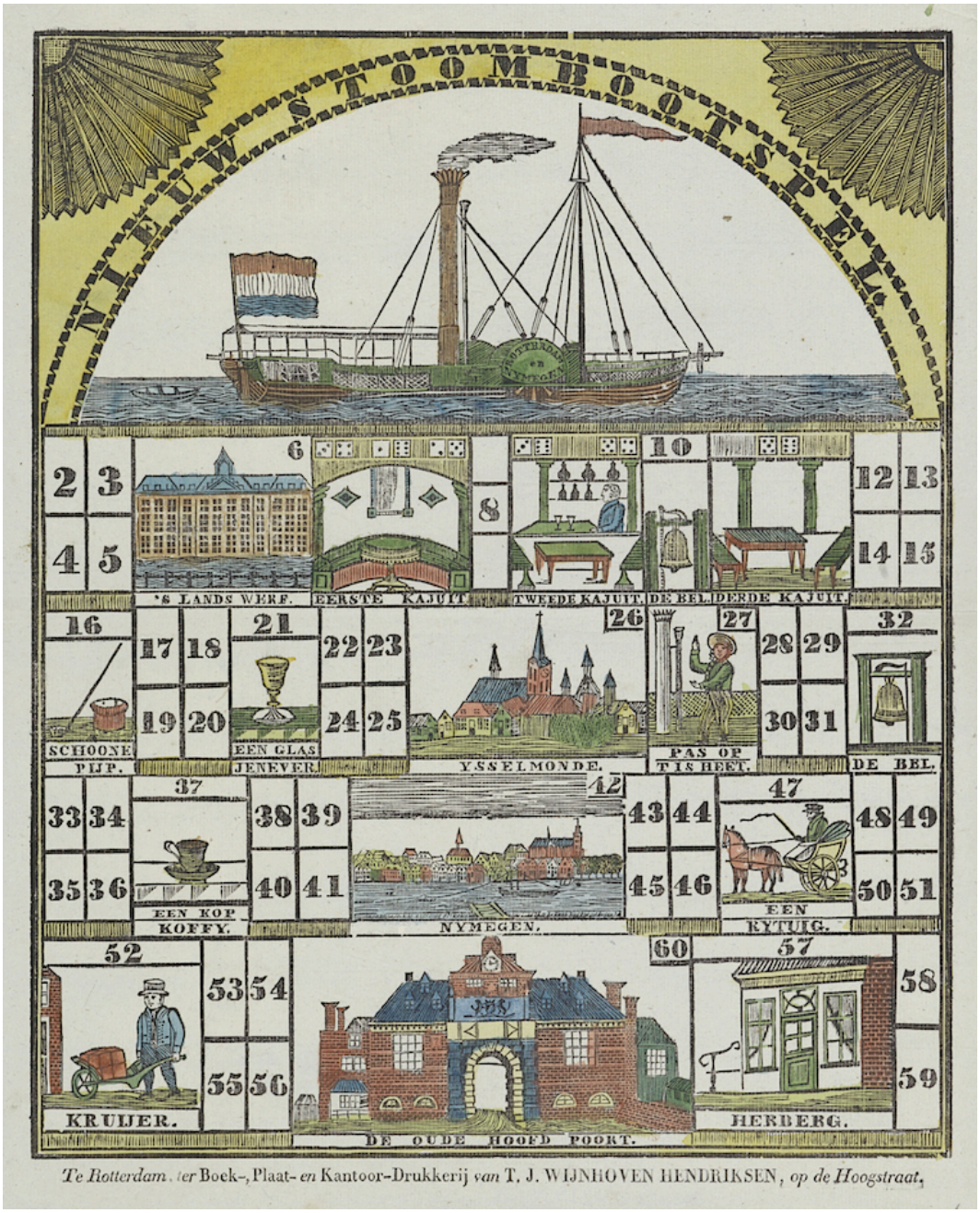

Nieuw stoombootspel.
Prentmaker Paulus Emans.
Uitgever Theodorus Johannes Wijnhoven-Hendriksen.
Rotterdam 1832-1850.
Omschrijving: Bordspel met vakjes genummerd van 2 tot en met 60. Verschillende vakjes tonen voorwerpen, figuren en gebouwen. Boven een schip zonder naam en zonder passagiers, vaart van Rotterdam naar Nijmegen. Houtsnede en tekst in boekdruk. Afmeting: 423x334 mm.

Artistieke maatstaven moet men bij deze volksprenten niet aanleggen. Zij zijn meestal niet als kunstwerk bedoeld; als goedkoop massaproduct werden zij in de handel gebracht. En zoals ze toen voor iedereen bedoeld waren, zo kan nu iedereen er in “Ons Huis” genoegen aan beleven…

Pierre Janssen.

27-12-1947 Het Parool.

Volksprenten, een oude, simpele Spiegel van het dagelijks lief en leed. …De gewoonte om Nieuwjaar te wensen in ruil voor enige klinkende munt is in deze tijd zo goed als verdwenen. Daarmee echter óók de aardige prentjes, die deze wensen illustreerden: houtsneden en later litho's, met alle aantrekkelijkheid van ware volkskunst. Deze plaatjes behoren tot dezelfde categorie als de afbeeldingen van Sint Nicolaas, de populaire patroon van de zeelieden en vissers, reizigers, pelgrims, scholieren, kleine jongens, tonnenmakers, onrechtvaardig veroordeelden – iemand, die dus aanhang genoeg had. Tot dezelfde categorie als de bidprentjes, de historieprenten en zedeprenten, tot de ganzenspelen en dierenpret. In één woord: tot de volksprenten, wier macht op de vorming van de geest van vele generaties niet te schatten is. Waar al die prenten vandaan kwamen? Elk land bezat wel een of meer "fabrieken" waar nijvere handen de beelden in het hout sneden en afdrukten. Een drukke nering in die tijd, waar nog geen bioscoop, zelfs geen fotografie concurrentie aandeed ter bevrediging van de kijkhonger van ontelbaren. Turnhout bijv. bezat niet minder dan vijf speelkaartenfabrieken, waar ook behangsels en devotieboeken gedrukt werden. Daar werden ook de oortjesprenten gemaakt, de reportage der wereldgebeurtenissen, zoals "Zijn Majesteit de Erf-Prins der Nederlanden met verscheidene Krijgshelden en Soldaten van Europa" en waarop de steigerende prins afgebeeld stond met grimmig gevolg. Ach, simpele zielen ontdekten tóch niet, dat hetzelfde beeld soms dienst deed voor verschillende grootheden en dat alleen het onderschrift verwisselde…

Prentnr. 14 Majesteit den Erf-Prins der Nederlanden met verscheide krygs-helden en soldaten van Europa. Uitgever P.J. Brepols, Turnhout 1817-1833. Omschrijving: Blad met afbeeldingen van de kroonprins der Nederlanden, de hertog van Wellington, generaal Blucher, Belgische trompetter en tamboer, huzaren, jagers, harnassiers, grenadiers en kanonniers, een Hollandse jager, een Engelse huzaar en voetknecht, een Franse jager en een harnassier, een Schot, lijfwacht van de koningin van Pruisen, Westfaalse soldaten, een huzaar uit Brunswijk, Kozakken en een ruiter van de Walmoden. Onderschriften in Nederlands en Frans. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmetingen 39x34 cm.

Maar in die moraliserende tijd vielen de prentjes met wijze lessen toch nog meer in de smaak. De krijtende jongeling werd de geschiedenis van Duijmke onder de neus geduwd en zo zijn blik niet te veel door tranen was beneveld, kon hij lezen:

Zijt g'ondeugend hoe wel klijn
Dat uw eijnd zal droevig zijn.

Moraal vóór alles! Ja, zo werden generaties opgevoed! Of het hielp? Wat voor de volwassenen bestemd was, lijkt niet te pleiten voor de resultaten van deze paedagogie. Want de beruchte Hollandse kat-in-het-donker-knijperij tierde nooit zó welig als in die dagen van deftige moraal voor de jeugd… Zéker, ouderen zullen óók wel gesmuld hebben van de meer onschuldige geschiedenis van Lamme Goedzak, die door zijn helleveeg van een vrouw vroegtijdig grijs werd en zelfs geen nachtrust genoot – gelijk de prent vertelt. Want wat zien we? Warempel, "een Kind schreeuwt! Griet met al haar magt, werpt haren Man uit 't bed bij Nacht!" Daar lag de Lamme – en ook dit bevatte een zekere moraal. Even onschuldig is de Verkeerde Werelt en de Geschiedenis van Blauw-Baard, ondanks de gruwelijke woorden, die over zijn heidense lippen rolden: "Dat helpt u niets, riep Blauw-Baard, terwijl hij zijne vrouw bij de haren greep: gij moet sterven, zonder gena." Zo hadden ook in die tijd de zenuwen een klein schokje nodig.

Prentnr. 29
Geschiedenis van Blaauw-Baard / Histoire de Barbe-Bleue.
Uitgever Franciscus Antonius Beersmans.
Turnhout 1866-1902.
Omschrijving: Blad met 16 voorstellingen uit het sprookje van Blauwbaard. Onder elke afbeelding een onderschrift in het Nederlands en in het Frans.
Houtsnede; tekst in boekdruk.
Afmeting 428x327 mm.

Maar bedenkelijker was reeds de (eeuwenoude) historie van Trijn.

Trijn, die zit hier met een ouden grijs
Terwijl dat Jan is op de reis.

Dat waren de beroemde Jan van Spanje en Trijn Salie, even populair als de bizarre liefde van Krelis en Maartje van Oostzaan. En een bepaald benauwd luchtje steeg op uit het gnuivend genoten serie prentjes van vrouwtjes, die de beste kamer bezoeken en verklaren:

…strekt mij tot groot genoegen
ik zal er nog een poosje toeven.

Norman, de uitgever te Zalt Bommel, vindt de tekst te bar en zet er koelbloedig boven: "Afbeelding van oude gedrogte Mannen en Vrouwen, Die van haren arbeid en ouderdom met Gemak zitten te rusten…" Moraal vóór alles!

Prentnr. 23 Afbeelding van oude gedrogte mannen en vrouwen, Die van haren arbeid en ouderdom met gemak zitten te rusten. Prentmaker Dirk van Lubeek, Rotterdam. Uitgever Johan Noman, Zaltbommel 1806-1830 en/of 1816. Omschrijving: Blad 15 voorstellingen van mannen en vrouwen op het toilet. Houtsnede en tekst in boekdruk. Afmeting 406x315 mm.

Geen uiting van het maatschappelijk en geestelijk leven of het vindt haar weerspiegeling in de oortjesprent. Van mode tot wensdroom, zoals "Het Luilekkerland", van dierenprenten, die "uit de schepsels hier des Scheppers wonderheid' deden kennen, van Heiligen tot kaartspelen en dominospelen, van practische Nieuwjaarswensen tot historiebeelden – alles werd hier in beeld gebracht en verspreid, ja, over de hele wereld. Richtte niet G.Kolff &Cie zelfs in Batavia een drukkerij op? Nee, die centsprenten waren om de drommel niet licht op te vatten. Daar zou de commissie van de Mij. tot Nut van 't Algemeen u anders over kunnen inlichten, toen deze in 1803 aan het werk ging om een serie nuttige prenten samen te stellen.
Dat meer mechanische hulpmiddelen die oude simpele, maar zo sprekende en dikwijls zo kunstzinnige prenten hebben verdrongen, is te betreuren. Voor het contact van de massa met eenvoudige grafische kunst, met expressieve vormen, die nèt het essentiéle gaven, zijn deze prentjes van een onberekenbare waarde geweest.

J.M. Prange.

10-06-1948 Leeuwarder courant.
Sneeker centsprenten of heilingen. In Maart las ik een berichtje over een aanwinst door de Oudheidskamer te Sneek van een verzameling van een 30-tal: Sneeker centsprenten of heilingen.
De oude Friese naam van deze volkscultuur-producten bewijst reeds de vroege oorsprong hiervan. De oudste heilingen, in de grote collectie hiervan in het Princessehof bewaard, gaan dan ook terug op voorbeelden uit het begin der 16e eeuw, de oorsprong van de oude op de nieuwe tijd, toen de Gothiek, de stijl der Middeleeuwen moest plaats maken voor de Renaissance, welke overgang gepaard ging met allerlei wisselingen op Humanistisch, Godsdienstig en Literair gebied.
Een der oudste heilingen in het Princessehof is een copie van een houtsnede van Jörg Breu uit 1540 en stelt voor Suzanna in het bad belaagd door de beide ouderlingen.
Ook het doel dezer prenten is door de opschriften er van als: "Paaschprijs" en "Kermisprent" duidelijk. Anderen stellen voor "Keizer Karel de vijfde", de oeroude geschiedenis van "Luilekkerland", het "Rattenschip".
Een enkele, voorstellende de Kruisiging op Golgotha gaat, wat stijl en voorstelling betreft, nog geheel terug op het etswerk van onze grote meester uit omstreeks 1500, Lucas van Leijden, en zijn tijdgenoten. De aanwinst in het Sneker Museum bestond uit prenten, uit de 2e helft der 19e eeuw, die niet in Sneek waren gedrukt, doch waarvan wel vaststond, dat ze door Sneker kinderen bij het onderwijs waren gebruikt. Wel zijn er kinderprenten uitgegeven door Sneker uitgevers en boekhandelaren uit het begin der 19e eeuw, doch deze behoren meer tot de zeldzaamheden. Hiervan zijn in de Princessehofverzameling een 12-tal uitgegeven door F. Holtkamp of Houtkamp, boekhandelaar te Sneek. Deze prenten waren alle of althans hoofdzakelijk afkomstig uit het Fonds van en gedrukt bij J.Noman te Zaltbommel. Op dezer prenten, waarop levensgroot de bekende haan van de oude a.b.c. boekjes staat, staan Friese op- en

onderschriften, die wijzen op nieuwigheden op onze scholen in het begin der 19e eeuw ingevoerd. De prent geeft n.l. de Haan in de mond, dat hij maar liever niet meer voor de school gaat staan, doch dat hij zijn heil zoekt op de schoolprent. Nou gean ik op ien heiling stean. Een tweede boekhandelaar te Sneek, die kinderprenten uitgaf was F.W. v(an) B(reest) Smalleburg, boekdrukker te Sneek. Deze laatste prent is van een geheel ander type, zodat ik alle reden heb te veronderstellen, dat ze niet alleen uitgegeven, doch ook gedrukt is door Smallenburg. Er was in de 19e eeuw ook nog een uitgeversfirma van Druten te Sneek van wie ik verscheidene kinderboekjes heb, meest met gelithografeerde prentjes. Ook deze prentjes zijn zeer merkwaardig door de ouderwetse klederdrachten. Ik geef deze bijzonderheden als een *programma voor de Sneeker Oudheidskamer,* in welke richting zij hare verzameling Heilingen kan uitbreiden. Er zullen n.l. wel verscheidene inwoners van Sneek en de daarom gelegen dorpen zijn, die in hun kabinet of op de zolder dikwijls in oude schoolborden stapeltjes kinderprenten en –boekjes aan deze oproep gevolg zullen geven.
Ook in Leeuwarden waren verscheidene uitgevers en drukkers van "Heilingen" o.a. Joh. Seijdel, boekverkoper bij de Vismarkt, Pieter Koumans, stadsdrukker en boekverkoper in de Peperstraat (in de Jonge Ruyter), P.Burggraaff jr. boekhandelaar over de Koornbeurs, Letter I no.39 (bij de Wortelhaven), J. Proost, J.C. Post, J.K. Zeehuysen en L. Schierbeek, Breedstraat 152. Vooral Seijdel gebruikte oude houtsneden o.a. voorstellende de geschiedenis van "Thijl Uilenspiegel" en allerlei houtsneden van Christoffel van Sichem, een houtsnijder uit de 17e eeuw die veel werkte aan illustraties van godsdienstige boekjes te Antwerpen uitgegeven. Ik had er een 50-tal van in het Princessehof. Een gedeelte hiervan heb ik aan de stedelijke bibliotheek van Leeuwarden gegeven, die hiervan dus ook een vertegenwoordiging heeft. In 1930 heeft de ijverige Dr. Wumkes ook voor de Provinciale Bibliotheek een collectie van deze kinderprenten aangelegd. Een ander centrum in Friesland waar kinderprenten werden gedrukt en uitgegeven was Heerenveen, waar Jacob Krediet in het begin van de 19e eeuw werkzaam was en wiens zoon of kleinzoon Piebe Krediet in de 2e helft van de 19e eeuw als lithograaf in Leeuwarden werkzaam was. Een 2e boekhandelaar te Heerenveen wiens naam op kinderprenten voorkomt was Franciscus Hessel. Van andere Friese plaatsen is me geen werkzaamheid op dit gebied bekend, natuurlijk hebben ook daar de kinderen prenten bij het onderwijs ontvangen, en is het zeker de moeite waard om ook daar b.v. te Harlingen, Franeker, Bolsward, Dokkum, Drachten, Wolvega, Lemmer enz. naar oude "Heilingen" rond te zien. Van Hindeloopen is mij bekend dat er in de 18e eeuw en 19e eeuw prenten voorkomen waarop de afbeelding van de oude Hindeloper volksdracht voorkomt. Ik hoop dat een flinke aanwinst van "heilingen" in de verschillende oudheidskamers van Friesland het gevolg van dit schrijven mag zijn.

Nanna Ottema, Conservator Princessehof.

Prentnr. 16 Een Friesche boer en boerin uit de kerk koomende.
Uitgever J. Noman, Zaltbommel 1814-1830.
Omschrijving: Blad met gedetailleerde afbeeldingen van 4 paren: een Friese boer en boerin die uit de kerk komen, een boer en boerin van Schouwen die naar de markt gaan, Pleuntje met haar mand eieren wordt door een heer uitgenodigd naar de kermis te gaan (in dialect?), een vrouw zit te spinnen en een man boet netten.
Bevat geen titel, en een eenregelige tekst onder de platen.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 39x34 cm.

29-01-1949 Algemeen Handelsblad.

Prikkebeen. *Pionier van de beeldroman.* Op een dag in het begin van de maand Januari 1831 zaten Goethe en Frederic Soret te bladeren in een map met tekeningen en telkens weer riep Goethe uit: "Dat is inderdaad te dwaas!" en toen hij weer een paar tekeningen door zijn handen had laten gaan, zei hij: "Het sprankelt van geest en talent. Sommige bladen zijn volkomen onovertrefbaar. Als hij voortaan een wat minder frivole stof koos en zich nog wat meer beheerste, dan zou hij dingen maken, die alle begrip te boven gaan." "Men heeft hem met Rabelais vergeleken en hem verweten", merkte Soret op, "dat hij die imiteert en dat hij gedachten aan hem zou hebben ontleend." "De mensen weten niet wat ze willen", antwoordde Goethe; "iets dergelijks zie ik helemaal niet. Integendeel Töpffer lijkt mij geheel op eigen benen te staan en zo volkomen oorspronkelijk te zijn, als mij ooit een talent is voorgekomen. "In zijn wat eigengereide bewerking van Goethe's gesprekken met Soret vermeldt de naarstige Eckermann deze episode en de man, over wie hier gesproken werd, was een studievriend van Soret, die leraar was geworden aan het hof te Weimar. Soret had mappen met tekeningen van Töpffer meegenomen en die tekeningen waren getekende romans, de allerkluchtigste levensgeschiedenissen van mr. Jabot; docteur Festus en ook l'histoire de mr. Crytogame. Goethe had grote belangstelling voor dit werk; hij erkende onmiddellijk de originaliteit van deze allerzotste prenthistories, van welke wij mr. Cryptogame nog altijd eren als Mijnheer Prikkebeen, die door de Duitse zeef van de overigens volkomen onbekende Julius Kell, in ons land tot onsterfelijkheid kwam dank zij J.J.A. Goeveneur…

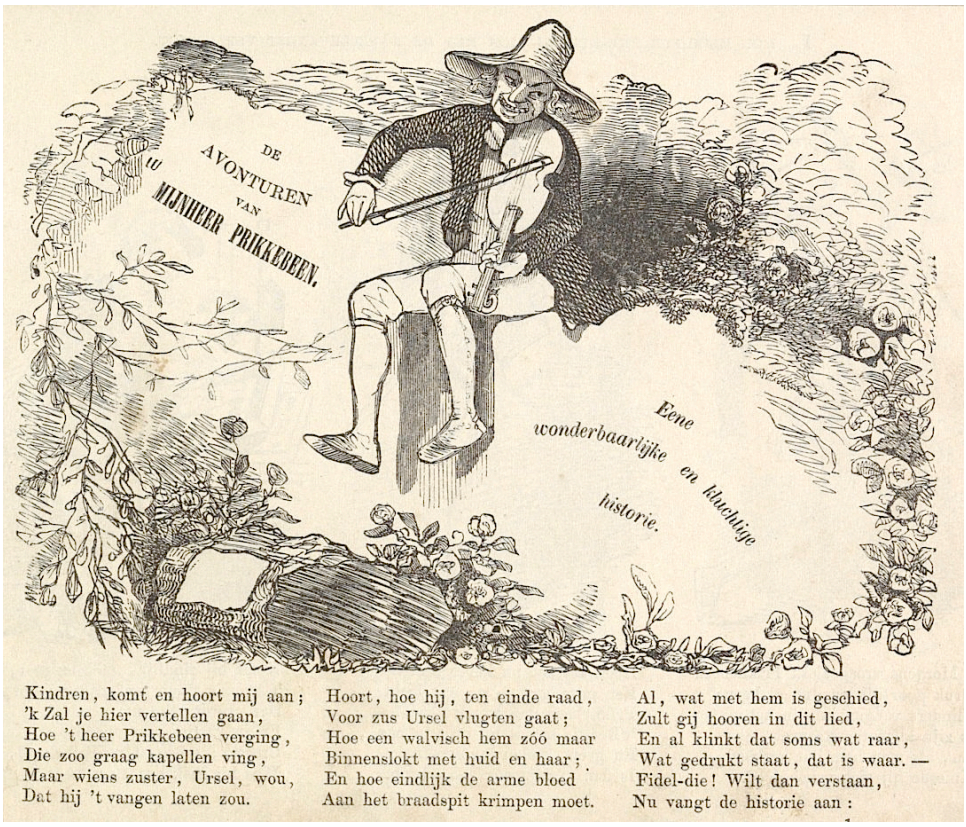

Mijnheer Prikkebeen wordt algemeen beschouwd als het eerste Nederlandse stripverhaal. Het is een bewerking van een verhaal van de Zwitserse auteur Rodolphe Töpffer (1799-1846), Histoire de Monsieur Cryptogame.

Töpffer heeft zijn naam verbonden aan een speciale techniek, waardoor het hem mogelijk was zijn tekeningen direct op een lithografische steen over te brengen…
Hij vervaardigde literatuur in prenten en zo werd hij de grondlegger van hetgeen in onze dagen is gedegenereerd tot de beeldromans als moralist. Hij besefte dat Hogarth en Rowlandson, en evenzeer de volksprenten voor de eenvoudigen van geest meer tot uitdrukking brachten dan in dikke boeken beschreven kan worden. Voor zijn stijl richt hij zich evenzeer naar Engelse voorbeelden: Richardson, Sterne, Goldsmith…
In onze dagen ontdekt men in de nieuwe wereld, die ons zo zeer gelaakte beeldromans heeft gebracht, de romans in houtsneden van de Vlaamse xylograaf Frans Masereel, die Europa kort na de eerste wereldoorlog al boeide met zijn Getijdenboek, De Zon, De Idee, en zijn houtsneden bij De Costers Thyll Uilenspiegel en Lamme Goedzak. Wordt zo de cirkel gesloten?